

ՀԱԶԱՐԱՄՅԱԿՆԵՐԻ ՓԱՅՏԱՐՎԵՍՏԸ ՍԵՎԱՆԻ ԱՎԱԶԱՆՈՒՄ

Մ. Ս. ՔԵՇԻՇՅԱՆ

ԳՊՀ թանգարանի ֆոնդապահ, դասախոս

Մշակութային տեղական առանձնահատկություններով աչքի ընկնող Սևանի ավազանի ուշ բրոնզի դարում, այլ արհեստների ու արվեստների հետ, մեծ տեղ է հատկացվում փայտագործությանը, միաժամանակ դրա գեղարվեստական զարդարմանը, պատկերագրերով բազմահարուստ զարդաձևերին, որոնց մի մասը պաշտամունքային նշանակության խորհրդանիշներ և եզակի հորինվածքներ են:

Առանձին ուսումնասիրության նյութ են այդ դարաշրջանի փայտարվեստի իրերը և հատկապես սայլերը, որոնց քանդակե զարդանախշերը մի ուրույն խումբ են կազմում տվյալ ժամանակաշրջանի զարդարվեստում, բացահայտում մարդկային միտքը և պատկերացումները հավատալիքների մասին:

Փայտագործության զարգացմանը նպաստել է այն հանգամանքը, որ բրոնզի դարում Սևանի ավազանը շրջափակող լեռնափեշերը պատված են եղել անտառներով, ինչի մասին վկայում են շրջակա բնակավայրերից գտնված նյութերը և անտառային կենդանիների մնացորդները¹: Սևանա լճի ցամաքած տարածքներից ավելի հաճախակի են գտնվել եղջերուի եղջյուրներ, ինչը խոսում է անտառոտ բնամիջավայրում դրա գոյության մասին, ինչպես նաև կենդանական այլ մնացորդների²:

Սևանա լճի Արեգունյան ափը վաղ անցյալում պատված է եղել խիտ անտառներով, և դրա բուսապատ մնացորդներից ժամանակին կարելի էր նշմարել լեռնաշղթայի ձորերում, ուր հիմնականում գերակշռե է եղել կաղնին: Իսկ Չկալովկա գյուղի շրջակայքում գերակշռել են թեղին, տիսը (կարմիր փայտ): Այս ծառատեսակներն ունեն բավականին բարձր տեխնիկական հատկություններ, որն էլ պայմանավորում է դրանց լայն կիրառումը: Փայտի առկայությունը մեծ չափով նպաստել է տեխնիկայի զարգացմանը: Բրոնզի դարաշրջանում Սևանի ավազանի տեղաբնակները տիրապետել են փայտի տեխնիկական հատկություններին և տարբեր ծառատեսակների փայտից պատրաստել տարբեր առարկաներ, ինչը նպաստել է փայտագործության զարգացմանը:

Վերոհիշյալ ծառատեսակներից թեղին աչքի է ընկնում իր ամրությամբ և կայունությամբ, իսկ կաղնին ունի իր առանձնահատուկ տեղը Հայոց կենցաղում, քանզի կենցաղային առարկաները և գործիքները ավանդաբար պատրաստվել են այդ փայտատեսակից: Տիսը կամ կարմիր փայտն ունի հղկվելու ունակություն և կիրառվել է նուրբ առարկաներ պատրաստելիս:

1956-57թթ. Հայաստանի պատմության թանգարանի հնագիտական արշավա-

¹ **Ավետյան Վ. Վ.**, Սևանի ավազանի մշակույթը մ.թ.ա. III-II հազարամյակներում, Երևան, 2003, էջ 6: **Межлумян С. К.**, Палеофауна эпохи энеолита, бронзы и железа на территории Армении, Ереван, 1972.

² **Քեշիշյան Մ. Ս.**, Լճաշենի ուշ բրոնզեդարյան սայլերի նախազարդերը.- Գարուն, 2005, N 9, էջ 62-64:

խումբը 3. Մնացականյանի դեկավարությամբ Լճաշեն գյուղի տարածքում կուրգանների պեղումներից հայտնաբերում է բավականին հետաքրքիր կառուցվածքով երկանիվ և քառանիվ սայլեր:

3. Մնացականյանի կողմից Վ. Փալանջյանին ուսումնասիրության հանձնված երեք սայլերի տարբեր մասերից վերցված 27 փայտի կտորների հետազոտությունից պարզվել է, որ Լճաշենի ուշ բրոնզեդարյան դամբարաններում հայտնաբերված սայլերը պատրաստվել են բարձրորակ ծառատեսակներից, ընդ որում սայլերի տարբեր մասերը պատրաստվել են տարբեր նմուշի փայտատեսակներից, հաշվի առնելով դրանց տեխնիկական հատկությունները (օրինակ, անիվները պատրաստվել են թեղու փայտից, սոնին, առեղը՝ կաղնու, ծածկը՝ տիսից)³:

Փայտե իրերն ապացուցում են, որ Սևանի ավազանի բնիկները դեռևս հնագույն ժամանակներում գնահատել են այդ ծառատեսակների տեխնիկական հատկանիշները և լայնորեն օգտագործել իրենց կենցաղում: Այն, որ մարդը բրոնզի դարաշրջանում լավ է տիրապետել փայտե իրերի պատրաստման միջոցներին՝ որպես «իրեղեն վկաներ» փաստում են Սևանի ավազանից հայտնաբերված փայտե սայլերը և ռազմականքերը: Փայտամշակումը և հատկապես սայլերի պատրաստումը Սևանի ավազանում սկսել է զարգացում ապրել դեռևս միջին բրոնզի դարաշրջանում⁴: Նախքան 3. Մնացականյանի հնագիտական արշավախմբի կողմից Սևանի ավազանում (Լճաշեն) սայլերի հայտնաբերումը, դեռևս XX դարասկզբին՝ Ե. Լալայանը Ադիաման գյուղի (Ներկայիս՝ Գետաշեն) Դեմեր կոչվող վայրում պեղել էր մի դամբարան, որից հայտնաբերել էր բարձրարվեստ փորագրությամբ զարդարված եռանիվ «իշխանական սայլ»⁵: Քանդակագործ Վարձիգուլյանի կողմից մասամբ վերականգնված այս սայլի զարդանախշերը նման են լճաշենյան սայլերի նախշերին, ինչը մեկ անգամ ևս փաստում է նմանօրինակ նախշերի՝ Սևանի ավազանում լայնորեն տարածված լինելու մասին: Զուգահեռելով սայլերի զարդանախշերը, նկատում ենք, որ փայտարվեստի վրա կիրառելի և սիրված մոտիվ էր պարույրը, հոսող պարույրազարդը կամ գալարազարդը՝ իրենց խորհրդաբանությամբ հանդերձ, վարդյակը (վարդազարդ), որոնք հիմնականում իրենց կոմպոզիցիոն համադրումը գտել են եռանկյունների կամ գծազարդերի, քառակուսիների միջոցով և դրանց հետ: Նմանը առկա է նաև լճաշենյան սայլերի վրա, ինչը մարդկային մեկ դարաշրջանի և տարածաշրջանի մտածողության արդյունք է: Ուշ բրոնզի դարի սայլերը՝ զարդարման արվեստով, կատարելագործված ձևե-

³ *Паланджян В.*, Деревянные повозки из раскопок у селения Лчашен Севанского района Арм.ССР.- Աշխատություններ ՀԴՊԹ, Երևան, 1959, N 5, էջ 259-269:

⁴ *Ավետյան Վ. Վ.*, Փայտամշակումը Սևանի ավազանում միջին բրոնզի դարում.- Պատմա-Բանասիրական հանդես /այսուհետև՝ ՊԲՀ/, 1999, N 2-3, էջ 232-240: *Նույնի*, Սևանյան սայլերը.- Թեզիսներ Խ. Արվյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտի պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի, ասպիրանտների, հայցողների և գիտաշխատողների 48-րդ գիտաժողովի զեկուցումների, Երևան, 1998, էջ 219: *Մնացականյան Դ. Դ.*, Լճաշենի տասնիններորդ դիակառքը.- Սովետական Հայաստան, 1964, N 4, էջ 34-35:

⁵ *Մելիք-Փաշայան Վ. Վ.*, Երվանդ Լալայան (Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ).- ՊԲՀ, 1964, N 3, էջ 36-37: *Լալայան Երվ.*, Դամբանների պեղումները Խորհրդային Հայաստանում, Երևան, 1931, էջ 194-198, նկ. 194-196:

րով են, ինքնատիպ թե՛ կառուցվածքով և զարդեղանակով, թե՛ զարդարվեստով և պատկերագրական առանձնահատկություններով (Լճաշենի դ 9, դ 11 դամբարանաբլուր): Մասնագետներից շատերի կարծիքով լճաշենյան սայլերի փորագրանախշ զարդերն ունեն խորհրդանշական, հմայական բնույթ⁶:

Փայտարվեստում առկա զարդանախշային միավորներից տեսակավորվել են հետևյալները. **հոսող պարույր, պարույրանախշ, շրջանաձև պարույր, վարդյակ, ծաղկած խաչ կամ աստղածաղիկ, եղևնաձև զիգզագանախշ, եղևնատերև շարան, հերթական շարվածքով գծազարդ, երկձյուղ գալարազարդ, եռանկյունանախշերի զարդագոտու հորինվածք, երկձյուղ կեռիկանախշ՝ երկրաչափական գծերի հորինվածքով, երկրաչափական պատկերներով /կիսաշրջան, եռանկյուն/ կազմված նախշագոտի, եղջերապատկեր, խաչվող գծերից և եռանկյունանախշերով կազմված խաչվարդ, անհիմք եռանկյունանախշ, ցանցանախշ, եռանկյունում ներգծված պարույրանախշ, եռանկյունանախշերի և հոսող գալարազարդի համադրմամբ կազմված նախշ, գծերից և ցանցերից կազմված ուղղանկյունաձև նախշատարրի միավոր:**

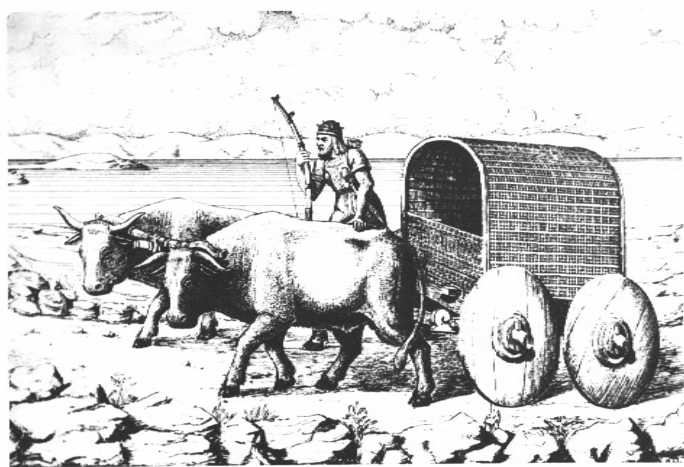
Փաստ է, որ զարդանախշման արվեստը կիրառվել է ոչ միայն խեցեգործության և մետաղյա իրերի ձևավորման ժամանակ, այլև դրա գործածությունը ակնհայտ է փայտե իրերում, որտեղ նույնպես իշխում են կենդանական, երկրաչափական, բուսական և այլ զարդանախշերը կամ դրանց զուգակցմամբ ստեղծված հորինվածքային խորհրդաբանությամբ հարուստ պատկերաքանդակները: Լճաշենյան սայլի քանդակները նուրբ են ու գեղեցիկ: Դրանցում կան անվերջ կրկնվող սպիրալներ (գալար), եղևնատերև շարաններ, իրար մեջ առած գծիկներ և սրտաձև պատկերներից ստեղծված վարդյակներ:

Լճաշենի N 9 դամբարանից գտնվել է կամարաձև ծածկով քառանիվ սայլ (կամ դիասայլ⁷), որի թափքի առջևի և հետևի տախտակները զարդարված են նուրբ վարպետությամբ և ճաշակով կատարված հարուստ զարդանախշերով⁸ (**Նկ. 1**):

⁶ **Թումանյան Գ.**, Թաղման ծիսակարգերը ուշբրոնզեդարյան Հայաստանում.- ՊԲՀ, 2007, N 1, էջ 150: **Ավագյան Կ.**, Փայտի փորագրությունը և խորհրդանշական պատկերագրությունը հին Հայաստանում.- Լրաբեր հասարակական գիտությունների /այսուհետև՝ ԼՀԳ/, 1987, N 2, էջ 75:

⁷ **Ավագյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 75:

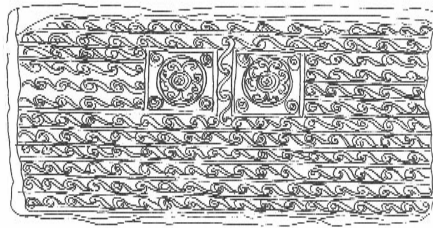
⁸ **Мвацаканья А. О.**, Древние повозки из курганов бронзового века на побережье оз. Севан.— СА, 1960, N 2, с. 139, рис. 1.

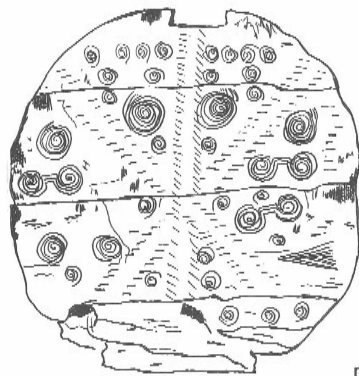
Նկ. 1. Լճաշենի N 9 դամբարանի սալի վերակազմությունը

Սալի թափքի առջևի տախտակը բաղկացած է չորս մասից և իրար են ամրացվել փայտե շիպերով (սեպերով): Տախտակի վրա ռելիեֆ փորագրված են միանման և միաչափ, հավասար 12 շարք շարվածքով չընդհատվող ալիք պարույրազարդեր կամ գալարազարդեր: Մեր կարծիքով, վերջինս կապված է ջրի պաշտամունքի կամ անընդհատ հավերժական շարժման մեջ գտնվող արևի ու երկրի հետ: Գալարազարդի կիրառումը փայտարվեստում, ինչպես նաև մետաղական և խեցեղեն արվեստում, փաստում է Հայկական լեռնաշխարհում դրա ավանդական կիրառման ամբողջականության մասին՝ որպես ղեկորատիվ, կիրառական արվեստի վառ և ինքնատիպ դրսևորում: Կենտրոնում իրար հավասար քառակուսիների մեջ (որոնք բաժանված են հորիզոնական անցնող վերին և ներքին պարույրներից սկիզբ առնող ուղղահայաց փոքրիկ հոսող պարույրազարդով) շրջանակում առնված են վարդյակներ հիշեցնող երկու զարդանախշեր կամ «**ծաղկած խաչեր**», «**աստղածաղիկ**»: Վերջինս հիշեցնում է նաև հավերժության խորհրդանիշը և նման է կեռխաչի, որի պաշտամունքի մասին են վկայում Սևանի ավազանից հայտնաբերված տարատեսակ առարկաների նախշերը, ինչպես նաև Գեղամա և Վարդենիսի լեռների ժայռապատկերներում հաճախ հանդիպող արևի պաշտամունքին նվիրված պատկերները: Հիշենք, որ կեռխաչը խորհրդանշել է արև, կրակ, կայծակ և կյանք, պտղաբերություն: Սակայն, աստղածաղիկը սովորաբար գործածական է եղել նաև միջնադարյան հայկական գորգարվեստում՝ խորհրդանշելով կենաց ծառը⁹: Այս դեպքում, բրոնզեդարյան սալի տախտակը կարելի է ընդունել որպես այսպես կոչված «փայտե գորգ», որին տրվել է նմանատիպ ոճավորված զարդարանք, ինչը հազարամյակներ հետո էլ պահպանել է իր կիրառական նշանակությունը (**Նկ. 2, ա**):

⁹ **Դավթյան Ս. Ս.**, Դրվագներ հայկական միջնադարյան կիրառական արվեստի պատմության, Ե., 1981, էջ 130:

ա

բ

Նկ. 2

ա. Հոսող պարույրանախշի և վարդյակների քանդակները N 9 դամբարանի սալի վրա;
բ. Սալի թափքի ետնամասի փորագրագարդը

Սալի թափքի տախտակների նախշերի քառակուսու անկյուններում տեղադրված են չորս պարույրներ, որոնց նմանը մենք հանդիպում ենք Հայաստանի տարածքից հայտնաբերված վաղ բրոնզի դարաշրջանի խեցեգործության նմուշներում (Լորուտ, Կառնուտ, Շենգավիթ, Քյուլ-թափա): Այս զարդանախշը իմաստաբանորեն արտահայտում է արևը անդադար պտույտի մեջ՝ երկրի չորս ծայրերում¹⁰: Սալի հետևի տախտակը նույնպես՝ համապատասխանաբար բաղկացած է չորս մասերից և ամրացված փայտե շիպերով: Ընդհանուր տախտակների կենտրոնական մասով անցնում է լայն շերտով արված երկրաչափական զարդանախշ գոտի, որը հիշեցնում է եղևնագարդ: Վերջինս մեծ տեղ է գրավում Հայկական լեռնաշխարհի բրոնզեդարյան զարդարվեստի տարբեր բնագավառներում: Կենտրոնական ուղղահայաց գոտուն անկյունաձև հատում են երկու հաստ եղևնագարդ անկյունագիծ գոտիներ: Վերջիններս էլ հիմք և հնարավորություն են տվել փայտագործ վարպետին ընդհանուր պատկերը լրացնել այլ զարդանախշերով: Եղևնագարդը տարածված է եղել նաև համաժամանակյա միջա-

¹⁰ **Խանգադյան Է. Վ.**, Հայկական լեռնաշխարհի մշակույթը մ.թ.ա. III հազարամյակում, Երևան, 1967, էջ 72:

գետքյան և փոքրասիական զարդարվեստում: Երեք ժապավենների հատումից առաջացած անկյունները լրացվել և զարդարվել են պարուրածն մեծ ու փոքր զարդանախշերով, որոնցից մեծ պարույրների թիվը 12-ն է, ընդ որում 12-ից 4-ը զույգ են, իսկ 4-ն՝ առանձին: Փոքր պարույրները թվով 24-ն են¹¹: Թափքի ետնամասի տախտակի աջ ներքնամասում երկկողմանի հավասարությամբ երկու սուրանկյուն նուրբ փորագրագծերով եռանկյուններ են, որոնց գագաթները հանդիպակաց նայում են իրար: Ջարդանախշը կապված է ինչ-որ երևույթի հետ (**Նկ. 2, ք**):

Սա թվային խորհրդաբանության մի տեսակ է: Այս երևույթն առկա է նաև հայ արվեստի և զարդանկարչության միջնադարյան ստեղծագործություններում¹²: Ելնելով ձևավորման համամասնությունից, մենք այն բացատրում ենք հետևյալ կերպ. գտնում ենք, որ 4 թիվը իմաստավորում է կամ տարվա չորս եղանակները, կամ աշխարհի չորս կողմերը, և չորս տարրերը՝ հողը, ջուրը, օդը և հուրը, 12-ը՝ տարվա ամիսները, 24-ը՝ ենթադրաբար՝ օրվա տևական ժամերը: Սա կարծես ևս մեկ առեղծվածային զարդանախշի միջոցով իրականացված տոմարական հաշվարկ և փաստ է, որ Հայաստանի բնիկները նման միջոցով էին հաշվարկ կատարում՝ տարվա եղանակներին՝ անասնապահությանը և երկրագործությանը առնչվող երևույթները¹³:

Ըստ Կ. Ավագյանի՝ «Հորինվածքն ամբողջության մեջ տպավորվում է որպես երկնային ոլորտ և հուշում հավերժի գաղափարը»¹⁴: Նկատենք նաև, որ պատրաստող վարպետի մոտ կատարելության է հասել փորագրագործման արվեստը, նա հորինվածքը ազատել է ոչ հարկավոր հատվածներից, և ընդհանուր պատկերը թողել է հարթաքանդակի տպավորություն՝ ի դեմս զարդանախշի պատկերը մակերեսից 4-5 մմ բարձրությամբ ելուստածն վեր թողնելով:

Առանձին զարդաներ ենք նկատում վերոհիշյալ սայլի լծերի վրա, որոնք զարդարված են բրոնզե լայն ժապավեններով: Դրանք թե՛ ամրություն են տալիս լծանը, և թե՛ գեղեցկություն: Ընդհանրապես նման զարդատեսակներ կան առանձին փայտե պատրաստուկների վրա, որպիսիք հանդիպում են մետաղեղների հորինվածքներում:

Սայլագործ վարպետները չեն բավարարվել սայլի թափքի տախտակները զարդանախշելով: Բացի դրանից, սայլը զարդարվել է բրոնզե թռչնակերպ, կենդանակերպ արձանիկներով, որոնք ևս հարուստ են զարդատեսակներով և առանձին շուք են տալիս սայլին կամ ռազմակառքին, գեղեցիկ համադրությամբ լրացնելով փայտին (Լճաշենի դ. 2-3, 9-11 դամբարաններից գտնված նյութեր): Բացի նշվածից, հանդիպում են մարտակառքեր, որոնց առեղներին դրվել են ռազմակառքի բրոնզե մոդել: Մետաղի և փայտի համադրությունը ընդհանուր առմամբ այս դարաշրջանի համար բավական տարածված երևույթ է¹⁵:

¹¹ **Ավետյան Վ. Վ.**, Սևանի ավազանի մշակույթը..., էջ 163:

¹² **Ղազարյան Վ.**, Խորանների մեկնություններ, Երևան, 1995, էջ 17-19:

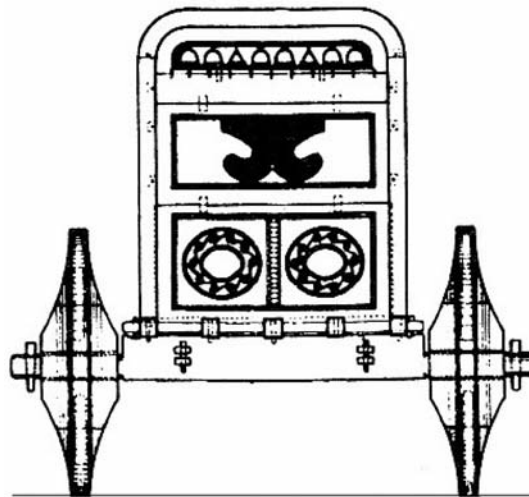
¹³ **Խնկիկյան Օ. Ս.**, Առեղծվածային զարդանախշ, Հուշարձան, Երևան, 1993, էջ 128-133:

¹⁴ **Ավագյան Վ.**, նշվ. աշխ., էջ 68:

¹⁵ **Тараян З. Р.**, Символы симметрии орнамента в Армянском прикладном искусстве, Ереван, 1989, с. 77.

Առանձին քննարկման հարց չենք դարձրել ռազմականքի բրոնզե մոդելները, սակայն նշենք, որ մետաղագործ վարպետը բարձր ճաշակով և արվեստով է հորինել մոդելի մանրամասները (ռազմիկի սաղավարտը, գոտուց կախված դաշույնը, ճաղավոր անիվները), որոնք կատարելության աստիճանի են հասցված: Այդ մոդելները «խոսում» են բրոնզեդարյան փայտե մարտականքերի, մարտիկի համազգեստի և ասպազենի մասին:

Քառանիվ մեկ այլ սայլ է գտնվել Լճաշենի N 11 դամբարանաբլուրից (**Նկ. 3**):

Նկ. 3. Լճաշենի N 11 դամբարանի սայլի վերակազմությունը

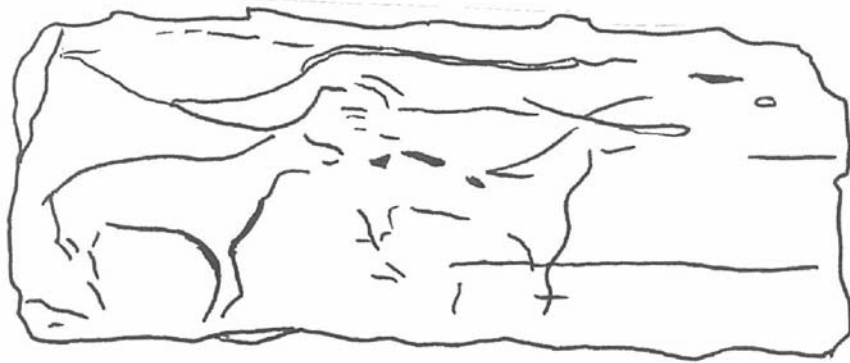
Չունենալով ծածկով կամար, այս սայլի առջևի տախտակը նույնպես քանդակագարդ է, և ծախից պատկերում է երկու ճյուղավորված եղջյուրներով եղջերուների (**Նկ. 4**): Վերջինս իր պատկերագրական առանձնահատկությամբ, ինչպես նշել ենք վերը, կապված է հին հավատալիքների հետ և խորհրդանշում է անտառի աստվածությունը: Դա է վկայում եղջերուի բրոնզե արձանիկը, որը գտնվել է Լճաշենի N 3 դամբարանաբլուրից և ամրացված է եղել սայլի առջևի մասում կամ թափքի կենտրոնական մասում, կապված լինելով պաշտամունքային պատկերացումների հետ¹⁶:

Կ. Ավագյանը նկատում է, որ կենդանիները հավանաբար նախապես նրբագծվել են, ապա տարվել է ակոսագիծ փորագրությունը, հետագայում դրա սահմաններում կատարվել հարթեցում: Սրա հիման վրա մասնագետը ենթադրում է, որ փայտի գեղարվեստական մշակման ասպարեզում երևան է գալիս փորագրագարդման ևս մի եղանակ¹⁷: Ըստ նույն մասնագետի, եղջերվին տրվում է իմաստաբանական մեկ այլ մոտեցում, այն է՝ եղջերուն համարվել է նաև տիեզերական

¹⁶ **Мнацаканян А. О.**, Древние повозки, с. 149.

¹⁷ **Ավագյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 72:

տարրերից մեկի՝ ջրի խորհրդանիշը¹⁸: Համեմատաբար նուրբ և թույլ է արտահայտված մեկի գավակի, մյուսի՝ պարանոցից մինչև գավակ ձգվող մասերը: Ռիթմիկ հորինվածքային առումով թվում է, թե կենդանիները հանդարտ ընթացքի մեջ են: Մեկը ավելի ծիգ կեցվածքով է, քան մյուսը՝ պարանոցին պսակված հարուստ ճյուղավորմամբ եղջյուրներ:

Նկ. 4

Նույն սայլի թափքի ետևի տախտակը նույնպես քանդակազարդ է: Ներքևից առաջին տախտակի վրա պատկերված են երկու շրջանակներ, որոնք բաժանված են մեկ ուղղահայաց իջնող գոտով, որում պատկերված է գագաթներով իրար նայող միանման փոքրիկ եռանկյունների հավասար շարք, արանքում գոյացնելով մոր զարդադաշտ: Շրջանակները հիշեցնում են հավերժության խորհրդանիշ պատկերները՝ պտույտի պահին, որոնց ներհայաց կողմում հոսող գալար է՝ փակված ավելի փոքր շրջանագծով: Առաջին շրջանագիծ գալարների թիվը 10 է, մյուսինը՝ 11: Այստեղ դարձյալ հանդիպում ենք խորհրդանշական 21 թվին: Կ. Ավագյանի կարծիքով, այս նախշերը հիշեցնում են ակնաբիբ՝ երկնային ոլորտի համակարգում, և հավանաբար լուսատուներ կամ աստղիկներ են¹⁹:

Ներքևից երկրորդ տախտակի նախշը հիշեցնում է հակառակ կողմերով իրար միացված կռիվների, որոնց դաշտը զարդարված է նուրբ փորագրագծերով, վերջիններիս վերին դաշտում առաջացնելով եռանկյուններ: Երրորդ տախտակի վրա նկատելի են կիսաշրջանազարդեր և եղևնազարդեր (եռանկյունանման):

Հենց վերոհիշյալ N 9 դամբարանի քառանիվ սայլի առաջամասի տախտակի վրա քանդակված գալարազարդանախշերի նմանությամբ է զարդարված Ներքին Ադիամանի N 17 կուրգանից Երվ. Լալայանի հայտնաբերած «իշխանական» կոչված սայլը²⁰: Նախշերը արված են փորագրելով: Զարդանկարի կենտրոնում

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Նշվ. աշխ., էջ 73:

²⁰ **Լալայան Երվ.**, Դամբանների պեղումները..., էջ 194-198, նկ. 194, 196:

խաչապատկեր զարդանկար է՝ ընդգծված նուրբ գծով, որը գտնվում է երկթև ճյուղավորված վարդյակի մեջ՝ ինչը հավանաբար հավերժի և արևի խորհրդանշն է (**Նկ. 5**):

Նկ. 5. Ե. Լալայանի պեղած «Իշխանական» սայլի խաչապատկեր վարդյակը

Մյուսների նման այս սայլի վրա ամրացված է եղել այծի զանգակ արծանիկ՝ ձայնով չարքերին վանելու նպատակով:

Լճաշենյան սայլերը ինքնատիպ և հարուստ են զարդանախշման արվեստով, կատարման վարպետությամբ և նրբությամբ: Նախշազարդերի մեջ հանդիպում են պարույրներ, գծեր, վարդյակներ, եռանկյուններ: Փայտի վրա արված աշխատանքը համաչափ է, որի կատարումը անհնար է առանց գծագրի և չափումների²¹: Նախօրոք գծագրվել է նախշազարդը, հետո փորագրվել, որից հետո անհարթությունը վերացվել է տաքացված մետաղյա գործիքով կամ քարով²²: Ենթադրվում է, որ եթե անզարդ սայլի պատրաստման համար պահանջվել է 15-20 օր, ապա զարդանախշման դեպքում՝ 50-60 օր²³:

Փայտագործության արվեստը, մանավանդ սայլերի պատրաստումը, մարդկային աշխատանքի հսկայական փորձի արդյունք է: Փաստելով սայլագործական արվեստի մասնագիտական հմտությունը, լճաշենյան սայլերը ակնհայտորեն ի ցույց են հանում այս արվեստի հետ կապված ողջ արտահայտչականությունը և էսթետիկ երանգը:

²¹ **Խնկիկյան Օ. Ս.**, Արհեստները բրոնզեդարյան Հայաստանում, Երևան, 1977, էջ 69:

²² Նույն տեղում:

²³ Նշվ. աշխ., էջ 71:

Պեղումների ժամանակ հասկանալի պատճառներով քիչ են հայտնաբերվում փայտե առարկաներ, բայց փաստ է, որ այն բրոնզի դարաշրջանում լայն կիրառություն է ունեցել մարդու կենցաղում: Փայտից պատրաստել են սայլեր ու ռազմականաբեր, թաղման սովորույթների հետ կապված առարկաներ՝ դիպակահանակներ, նաև գդալ, շերեփ, տուփեր, բաժակ, դուլլեր, քրեղան, աղաման, մատուցարան, բազկաթոռ, սեղան, վահան, լանջապանակ, դիպակառ, որոնցից շատերի վրա կարելի է նկատել նուրբ ու հմտությամբ արված նախշազարդեր: Դրանք մշակվել են մեծ խնամքով: Վերջիններիս ակունքները գալիս են ավելի վաղ ժամանակներից՝ մ.թ.ա. XVI-XV դարերից, լայն տարածման և կատարելության են հասել ուշ բրոնզի դարաշրջանում (XV-XIIIդդ.) և հարատևել մինչև մեր օրերը:

Փայտամշակությունը նպաստել է քանդակագործության արվեստի զարգացմանը, և քննարկված նյութում նկատելի են այն զարդամոտիվները, որոնք կիրառություն են ունեցել ոչ միայն փայտագործության մեջ, այլև խեցեգործության և մետաղամշակության բնագավառում: Փայտագործության մեջ կիրառվել են վարդյակներ, երկրաչափական բնույթի զարդանախշեր, պարույրներ, գծազարդեր, եռանկյուններ, եղևնազարդեր, կենդանական բնույթի զարդանախշեր: Սրանցից շատերը ներկայանում են ձևերի ու կատարման տեխնիկայի բազմազանությամբ՝ հանդիսանալով ուսումնասիրության մի առանձին թեմա: Վերոհիշյալ զարդաձևերն արվեստի այս ճյուղում ընդհանրություններ ունեն Հայկական լեռնաշխարհի համաժամանակյա մշակույթի զարդարվեստի հետ:

ТЫСЯЧЕЛЕТНЕЕ ДЕРЕВООБРАБАТЫВАЮЩЕЕ ИСКУССТВО СЕВАНСКОГО БАССЕЙНА

М. С. Кешিশян

Статья посвящена исследованию деревообрабатывающему искусству.

Деревообрабатывающая отрасль в поздний бронзовый век (XV-XIII вв. до н.э.) являлась одной из развитых ремесел аборигенов Севанского бассейна, о чем свидетельствуют как раскопки древних поселений бассейна, так и найденные во время раскопок в Лчашене разнообразные предметы из дерева, в особенности двух и четырехколесные повозки и колесницы, на которых сделаны разные спиралевидные, треуголевидные, менандровидные, а также зооморфные орнаменты, орнаменты, символизирующие солнце, которые также использовались в керамической и металлообрабатывающей сфере.

MILLENNIUM WOODS CARDECORATION ART IN SEVAN BASIN

M. S. Keshishyan

In the late bronze age the cultivation of wood was one of the developed arts of the natives of the Sevan basin. The witness are the different wooden thinks especially the two-wheeled and four-wheeled carts and fight carriages which have different decorations: triangles, symbolic pictures of sun, animals shaped decoration which were used also in the spheres of ceramics and metallurgy.